

ON YEDİNCİ YÜZYIL DİVAN ŞAİRLERİNDEN AHMEDÎ ve ESERLERİ*

Ahmet TOPAL**

Geliş Tarihi : 17.11.2016

Kabul Tarihi: 27.12.2016

Öz

Ahmedî, 17. yüzyıl şairlerindedir. İshak Hocası Ahmed Efendi adıyla şöhret bulmuş, Acem Ahmed Efendi diye de anılmıştır. Ünlü mutasavvıflardan Niyazî-i Mısri'ye intisap etmiş, onun halifelerinden olmuştur. Çeşitli medreselerde müderrislik yapmıştır. Felsefe, astronomi, mantık, tefsir gibi ilim dallarıyla ilgili Arapça, Farsça ve Türkçe eserler kaleme almıştır. Türkçe şiirlerinde Ahmedî, Farsça şiirlerinde Hacı mahlasını kullanmıştır. Edebî alandaki kudretini *Vahdetnâme* adlı mesnevisiyle göstermiştir.

Bu makalede şairin hayatı ve tespit edilebilen eserleri hakkında bilgi verilerek edebî kişiliği değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk Şiiri, İshak Hocası Ahmed Efendi, Vahdetnâme

SEVENTEENTH CENTURY DIVAN POET AHMEDÎ AND HIS WORKS

Abstract

Ahmedî is one of seventeenth century poets. He is known as İshak's Hodha Ahmed Efendi and appealed Ahmed Efendi. He initiated to famous mystic Niyazî-i Mısri and became one of his caliphs. He teaches in different madrasa. He wrote many books in Arabic, Persian and Turkish about different science such as philosophy, astronomy, logic and hermeneutic. He used Ahmedî pseudonym in Turkish and Hacı in Persian works. He showed his real ability in literature with his mesnevi *Vahdetnâme*.

In this study we gave information about the poet's literary character and his works which can be confirmed by us.

Key Words: Classical Turkish Poetry, İshak's Hodha Ahmed Efendi, Vahdetnâme

17. asır Osmanlı Devleti'nin sosyoekonomik durumundaki birçok olumsuzluğun aksine, önceki asırlarda tekâmül ettiği güçlü gelenek sayesinde şiirde gelişimin devam ettiği bir yüzyıldır. Bu dönemde önceki klasik tarzı devam ettiren şair ve yazarların yanında Hikemî üslup, Sebki Hindî ve mahallîlik gibi farklı anlatım tarzlarını deneyen ve bu alanlarda eserler veren sanatçılar da görülmektedir. Bahtî (ö. 1617), Kafzade Faizi (ö. 1622), Azmizade Haleti (ö. 1631), Nevîzade Atayî (ö. 1635) İsmail Rüşuhî Efendi (ö. 1631), Nefî (ö. 1635), Şeyhülislam

* Bu makale, *Ahmedî (İshak Hocası), Vahdetnâme-i Âlem-engîz (İnceleme-Metin)* adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr.; Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, tahmet@atauni.edu.tr

Yahya (ö. 1644), Şeyhülislam Bahayî (ö. 1635), Fehim-i Kadim (ö. 1648), Nailî-i Kadim (ö. 1666), Neşatî (ö. 1674), Nabî (ö. 1712), Sabit (ö. 1712) gibi güçlü şair ve yazarların yetiştiği bu dönemde beş yüze yakın sanatçının yaşadığı bildirilmektedir.¹ Bu asırda yetişen şairlerden biri de Ahmedî'dir.

I. Hayatı

Şairin adı Şemseddin Ahmed'dir. Aydın Güzelhisar yakınlarındaki Sobuca isimli köyde dünyaya gelmiştir.² Bu köyün sakinlerinden Hayreddin Efendi'nin oğludur.³ Künyesi Ahmed b. Hayreddin el-Güzelhisarî er-Rumî el-Haneffî olarak kaydedilmiştir.⁴ Şairin doğum tarihi hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. 1100-1108/M 1688-1697 seneleri arasında kaleme aldığı *Vahdetnâme* adlı eserindeki;

Ayağum aldı elli yaş benim

Lerze-nâk oldu dest ü pâ vü tenüm⁵

beytinde elli yaşında olduğu bildirildiğine göre şairin 1048-1049/M 1639-1640 ile 1056-1057/M 1647-1648 seneleri arasında doğmuş olması muhtemeldir.⁶

İlk tahsilini babası Hayreddin Efendi'den alan Ahmedî, genç yaşında bir müddet Diyarbakır ve Irak taraflarında kaldıktan sonra⁷ Şirvan'a gitmiş, burada beş yıl boyunca Hoca Nimetullahzade'den ilim tahsil etmiş⁸ ve icazet almıştır.⁹ Şair Irak'ta geçirdiği yıllar nedeniyle

¹ Ali Fuat Bilkan, "XVII. Yüzyıl Türk Edebiyatı", *Türk Edebiyatı Tarihine Bir Bakış* (Editör: M. Kayahan Özgül), Ankara 2013, s. 198-199.

² İsmail Belig, *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefâyât-ı Dânişverân*, Bursa 1302, s. 411; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri, I-III ve Ahmed Remzi Akyürek, Miftâhu'l-Kütüb ve Esâmî-i Müellifin Fihristi*, Ankara, 2009, s. 232; Reşat Öngören, "İshak Hocası", *DİA*, XXII, 533; Halit Karatay, *Hattat Divan Şairleri*, Ankara 2008, s. 90; Hasan Enüşe, *Dânişnâme-i Edeb-i Fârisî (Edeb-i Fârisî der-Anatoli ve Balkan)*, Tahran 1383, s. 35. Bazı kaynaklarda şairin doğum yeri Menteşe (Pervin Çapan, *Mustafa Safâyî Efendi, Tezkire-i Safâyî*, Ankara 2005, s. 79; Adnan İnce, *Tezkiretü 'ş-su'arâ, Sâlim Efendi*, Ankara 2005, s. 198; Habib, *Hatt u Hattâtân*, İstanbul, 1302, s. 97-98) ve Germiyan olarak gösterilmiştir. (Mehmet Nail Tuman, *Tuhfe-i Nâ'ili, Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri*, (haz. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı), Ankara 2001, I, 20) Nihal Atsız, "İshak Hocası veya Ahmed Rızaî" maddesinde özellikle şairin adı, doğum yeri ve mahlası ile ilgili hatalı bilgiler vermektedir. Atsız, şairin asıl adının Ahmed Rızaî, doğum yerinin ise Menemen'e bağlı Güzelhisar köyü olduğunu belirtir. (Nihal Atsız, "İshak Hocası veya Ahmed Rızaî", *Türk Ansiklopedisi*, Ankara 1972, C. XX, s. 232) Yazar herhâlde, manzum eserlerinde Rızaî mahlasını kullanan İshak bin Tokadî ile Ahmed Efendi'yi karıştırmıştır. Zira Rızaî'ye ait *Nazmu'l-Le'âlî* adlı eserin serlevhasında yer alan bilgide Rızaî'den "İshak Hocası" şeklinde bahsedilmektedir. (Rızaî, *Manzûmetü'l-Le'âlî*, İstanbul 1268, s. 3) Her halde Atsız'ın bu maddesinden hareketle *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi* adlı eserde de şairin *Ahmed Rızaî* olarak da bilindiği ifade edilmiştir. (Salim Ayduz, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, C. I, s. 119) İshak bin Tokadî hakkında geniş bilgi için bk. Bayram Özfırat, *Tokatlı İshâk Efendi'nin Nazmu'l-ulûm, Nazmu'l-le'âlî ve Manzûme-i Keydânî adlı Mesnevileri*, (İnceleme-metin), SÜ, SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2006.

³ Şeyhi Mehmed Efendi, *Şakâyık-ı Numâniyye ve Zeylleri, Vakâyü'l-Fuzalâ*, (haz. Abdulkadir Özcan), İstanbul 1989, s. 301; Enüşe, *age.*, s. 35. *Tuhfe-i Nâ'ili*'de Hayreddin Efendi'nin Germiyanlı olduğu kaydedilmektedir. (Mehmet Nail Tuman, *age.*, C. I, s. 20)

⁴ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Arifin, Esmâü'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin*, İstanbul 1951, C. I, s. 168.

⁵ Ahmet Topal, *Ahmedî (İshak Hocası), Vahdetnâme-i Âlem-engîz (İnceleme-Metin)*, AÜ, SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2011, s. 420.

⁶ Bu beyitten hareketle ve şairin adı geçen eserini 1100-1102/M 1689-1691 tarihleri arasında yazdığına yönelik bir tespiti istinaden şairin 1050-1052/M 1640-1642 tarihleri arasında doğmuş olabileceği de söylenmiştir (Nesrin Sofuoğlu, *İshak Hocası Ahmed, Vahdetnâme-i Âlem-Engîz İnceleme-Metin*, DÜ, SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2012, s. 18).

⁷ Sadeddin Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri*, C. I, s. 294.

⁸ İsmail Belig, *Güldeste*, s. 412; Bursalı Mehmed Tahir, *age.*, s. 232.

sonraki dönemlerde “Acem Ahmed Efendi” diye anılmıştır.¹⁰ Şairin bu dönemde kendisini oldukça iyi yetiştirdiği anlaşılmaktadır. Mehmed Siraceddin, Ahmedî’nin, döneminde revaçta olan ilimleri tahsil ettiğini belirterek, onu özellikle ilm-i hikmette (felsefe) asrın Farabîsi ve ilm-i heyette (astronomi) İbn-i Sinası şeklinde nitелеmektedir.¹¹ Irak’ta geçirdiği yıllardan sonra Bursa’ya gelen şair, burada Sultan III. Mehmed’in musahiplerinden İshak Efendi’ye hocalık yapmış, bu nedenle “İshak Hocası” sanıyla tanınmıştır.¹² Başka bir rivayete göre ise şair İshak Efendi’nin oğluna hocalık yaptığı için bu ismi almıştır.¹³

Bursa’da bulunduğu dönemde hüsn-i hat sanatına ilgi duyan Ahmedî, sülüs ve nesih yazı çeşitlerini Nefeszade Seyyid İsmail Efendi (ö. 1679)’den meşk etmiştir.¹⁴ Bu dönemde her ramazan ayında nesih hatla bir mushaf yazarak Bursa’daki selatin camilerine vakfettiği rivayet edilmektedir.¹⁵ Talik, tevki ve siyakat gibi hüsn-i hat çeşitlerinde de mahir olduğundan Sadrazam Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa’ya tezkireci olmuştur.¹⁶ Ahmed Efendi’nin, Fazıl Ahmed Paşa’nın babası Sadrazam Mehmed Paşa’nın tezkireciliğini yaptığı da rivayet edilmektedir.¹⁷

İshak Hocası Ahmed Efendi, Bursa’da müderrislik yaparken Halvetî tarikatı şeyhlerinden Niyazî-i Mısırî (ö. 1694) ile tanışmış ve ona intisab etmiştir. Ahmedî, başlangıçta Niyazî-i Mısırî’ye intisab etmekte, halkın dedikodusundan çekinerek tereddüt etmiş; İbrahim Rakım Efendi’nin bildirdiğine göre, bir gün Niyazî-i Mısırî’nin “Ya Rab iki Ahmed’den birisiyle kulunu teyid et!” diye dua ettiğinden haberdar olunca müteessir olmuş ve kendisine intisab etmiştir.¹⁸ İbrahim Rakım Efendi bu olayı şu şekilde anlatır: *Ve dahi Hazret-i Rasûl-i Ekrem ve Nebiyy-i Muhterem ve şefîc-i ümem sallâlahu te’âlâ ‘aleyhi ves-sellem Hazretleri evâ’il-i bi’setlerinde Rabb-i müte’âl celle celâluh Hazretleri dergâhından dîn-i mübînî ki şeri’at-i mutahharadır ‘Ömerynin biri ile takviye ve mazarrat ricasında olub du’âları makbul ve Hazret-i ‘adalet me’âb ‘Ömer ibn-i Hattâb razıyallahu te’âlâ ‘anhu Hazretleri islâm ile ümmet-i erba’îne vâsil ve anlar yüzünden bu kadar âsâr-ı ‘azîme hasıl olduğu gibi ben kara yüzli Mısırî dahi Hudâ-yı mucibü’-d-da’vât bârigâh-ı bi iştibâhından hâlâ bu şehri-i Burusa’da rûkn-i rakîn ve tarz u tavırları makbûl u güzîn iki Ahmed Efendi ki vardır biri fahrü’l-müderrisînü’l-kirâm*

⁹ Bursalı Mehmed Tahir, *age.*, s. 232; Enüşe, *age.*, s. 35; TDEA, C. I, s. 61.

¹⁰ Çapan, *age.*, s. 78; İnce, *age.*, s. 198.

¹¹ Mehmed Siraceddin, *Mecma’ü’ş-Şuarâ*, İstanbul 1325, s. 113.

¹² İsmail Belig, *Güldeste*, s. 412; Çapan, *age.*, s. 78; İnce, *age.*, s. 198; Öngören, *agm.*, s. 533; Habîb, *age.*, s. 97-98; Karatay, *age.*, s. 90; Şeyhi Mehmed Efendi, İshak Efendi’nin Sadrazam Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa’nın nedimlerinden olduğunu belirtir (Şeyhî Mehmed Efendi, *age.*, s. 301)

¹³ Enüşe, *age.*, s. 35; TDEA, C. I, s. 61.

¹⁴ Habîb, *age.*, s. 97-98; Karatay, *age.*, s. 90.

¹⁵ İsmail Belig, *Güldeste*, s. 419; Öngören, *agm.*, s. 533.

¹⁶ Müstakimzade Süleyman Sadeddin, *Tuhfe-i Hattatîn*, İstanbul 1928, s. 96; Karatay, *age.*, s. 90.

¹⁷ Mehmed Siraceddin, *age.*, s. 113.

¹⁸ Mustafa Aşkar, *Niyazî-i Mısırî, Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İstanbul 2004, s. 221; Mustafa Kara, *Niyazi-i Mısırî*, Ankara 1994, s. 40.

*İshak Hâcesi dinmekle ma'rûf Ahmed Efendidir ve biri yine fahrü'l-müderrişînü'l-izâm Gaznevî Ahmed Efendidir. Bu ikiden birini takviye-i tarîkat ve temşîye-i âyîn-i evliyâ râh-ı hidâyet için isterim deyu nice defa taleb ü ricâ-yı manevîde olduklarından sonra bu taleb-i ilhâmîleri zîb-i mesâmi' ahbâb olub esâtize-i 'asrın efdal ü a'lemi musevvid menâkıb bendelerinin üstâz ve'l-eşrâdı mefharü'l-mü'ellifin ve kıdvetü'l-musannifin mümâ ileyh faziletli İshak Hâcesi Ahmed Efendi merhumun dahi bu husûs gûş-zedleri oldukda Hazret-i şeyhin bendegân u dostânından bir mu'temed zât-ı şerifin delâleti ile hakipâyîlerin ziyarete 'âzim ve âsîtanelerinde hücre-i seniyyelerine vâsıl u dâhil olduklarında destmâllerin kendü gerdelerine ta'lik ve iki avucun bir idüp ve sağ eli ile tût-ı pîşgâhlarında sultânım Hazretleri bu Ahmed kulunuz efendimin kemter-i 'abd-i derem-i harîdesidir. Misilli edâ-i hulûs-i nişân ile dest-i meyâmın pirâmenlerine rûmâl olmuşlar*¹⁹

Raşid Tarihi'nin bildirdiğine göre Ahmedî'nin hocalığını yaptığı İshak Efendi, padişaha oldukça yakın olduğundan döneminde sözü geçen biri idi. Bu nedenle devrin sadrazamı Kara İbrahim Paşa (ö. 1687) kendisine kin tutmuştu. Sürgün ettirilmesi için fırsat gözetiyordu. Nihayet memuren Mısır'a gitmesine irade çıkarıldı. İshak Efendi yolculuğa tahammül edemediği için Eskişehir'de hastalanıp geri döndü. Kurnaz sadrazam kendisine hürmet ve muhabbetini bildiren mektuplar yazıyordu. Fakat aynı zamanda padişaha da İshak Efendi İstanbul'da ocak halkıyla ittifak etmiş, sizi hal' ettirecek diye tezviratta bulundu. Rodos'a sürüldü. Daha sonra yeni iftiralar atılarak 1095/M 1683-1684 yılında katletti.²⁰ Ahmedî hamisinin felaketinden sonra Bursa'da müderrislik görevlerinde bulunmuştur. Şair önce 1098/M 1686 tarihinde İshak Paşa müderrisliğine tayin edilmiştir.²¹ Daha sonra Köprülüzade Mustafa Paşa (ö. 1691) sadrazam olunca Ahmedî'yi 1100/M 1688-1689 senesinde Bıçakçızade Mustafa Efendi yerine Gazi Hudavendigâr medresesine müderris tayin etmiştir.²² Köprülüzade Mustafa

¹⁹ Kamil Beki, *İbrahim Râkım Efendi, Vâkı'ât-ı Niyazî-i Mısırî, İnceleme-Metin*, UÜ, SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 1997, s. 63. Genel kanı Ahmedî'nin Ahmed Gazzî'den önce Niyazî-i Mısırî'ye halife olduğu yönündedir (bk. Kara, *age.*, s. 40-41; Aşkar, *age.*, s. 221) Ahmed Gazzî'nin daha önce Niyazî-i Mısırî'ye halife olduğu ve Ahmedî'nin bundan rahatsızlık duyduğu şeklinde bir rivayet de söz konusu edilmiştir. Gazzizade Abdullatif'in *Menâkıb-ı Gazzî* adlı eserinde Mısırî'nin halifelerinden Rakım Efendi'den rivayet edildiğine göre; *Mısırî - Gazzî hilafet meclisini İshak Hocası Ahmed Efendi duyduğunda o gün akşamla yatsı arasında Mısırî dergâhına varıp: "Aman efendim, bu Ahmed senin aşkını kabul eylemez. Ben de sana âşığım ama bu ana kadar izhar edemedim. İhsan eyle veraset-i kâmileyi bu kuluna ver" diye ağlayarak ayaklarına kapanıp yalvarınca Mısırî şöyle cevap verdi: "Ahmed Efendi, olan oldu ve veraset kâmilin verildi, değişiklik mümkün değildir, nasib Ahmed Gazzî Efendinin imiş. Bizim elimizde bir şey yoktur. Bizde olan emanet-i kübrayı sahibi Gazzî'ye ihsan eyledi. Ama sen de me'yus olma, daima manevî velayete biraz seni de irşad edelim" deyip İshak Hocası Ahmed Efendi'ye dahi telkin-i zikir buyurup zümre-i bendegân divanına kayıt eylediler. Hamdi Tekeli, Ahmed Gazzî'nin Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri*, UÜ, SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 1991, s. 31; İhrâmcızade İsmail Hakkı Altuntaş, *Niyazî-i Mısırî, Divan-ı İlâhiyyat ve Açıklaması*, 2010, s. 73.

²⁰ Ali Canip Yöntem, "Onikinci Asrın Meşhur Simalarından: İshak Hocası Ahmed Efendi", *Yasin Aras, Ali Canip Yöntem'in Eski Türk Edebiyatıyla İlgili Makaleleri*, AÜ, SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1999, s. 69.

²¹ İsmail Belig, *Güldeste*, s. 412. *Vakâyü'l-Fuzalâ*'da bu tarih 1093/1681 olarak kayıtlıdır. (Şeyhi Mehmed Efendi, *age.*, s. 301)

²² İsmail Belig, *Güldeste*, s. 412; Karatay, *age.*, s. 90.

Paşa, Ahmedî'yi İstanbul'a davet etmiş ve Anadolu muhasebecisi göreviyle Belgrad seferine de götürmüştür.²³ Sadrazamın seferde vefat etmesi üzerine Ahmedî, 1102/M 1691 yılında tekrar Bursa'ya dönmüştür.²⁴ Bursa'ya döndükten sonra Yıldırım, İshak Paşa, Hudavendigâr ve Muradiye medreselerinde müderrislik yapan Ahmedî, Rebiülevvel 1103'te (Aralık 1691) mûsile-i sahn, 1107/M 1696'da sahn müderrisi olmuş;²⁵ ardından 1115 Cemaziyelevvelinde (Ekim/Kasım 1703) Fenarizade Seyyid İbrahim Efendi yerine Muradiye Medresesi'ne tayin olunmuştur.²⁶

Ahmedî, Bursa'ya döndükten sonra ömrünün kalan kısmını burada müderrislik yaparak geçirmiştir. Kaynakların çoğunun bildirdiğine göre, Ahmedî 1120/M 1708 senesinde II. Murad Han medresesi müderrisi iken vefat etmiştir.²⁷ Bursalı İsmail Belîğ, şairin ölüm tarihini gün ve ay belirterek 10 Şaban 1120 (25 Ekim 1708) olarak göstermektedir.²⁸ Salim Efendi tezkiresinde şairin öldüğü yıl, *sene bin yüz yigirmi iki hilalinde...*²⁹ ifadesiyle 1122/M 1710-1711 olarak gösterilmektedir ki bu bilgi diğer kaynaklarca desteklenmemektedir. *Kâfile-i Şu'arâ*'da ise şairin ölüm tarihi sehven 1220/M 1805-1806 olarak gösterilmiştir.³⁰

Ahmedî, vefatından sonra Sarban Şeyh Mehmed (Deveciler) mezarlığında Karaçelebizade Abdulaziz Efendi'nin kabri yanına defnedilmiştir.³¹

Ahmedî'nin ölümüne Huldî tarih düşürmüştür:

Hâce-i 'âlemiyân Ahmed Efendi kim anuñ

Derkden 'âciz idi rütbe-i 'ilmin evhâm

'İlm-i hikmetde nazîri yoğidi dünyâda

Bû 'Alî olsa zamânında olurdu kem-nâm

Dest-i endîşesi hey'etde tasarruf itse

Gûy-ı çevgâna dönerdi kürre-i heft-ecrâm

Niceler meclis-i dersinde çerâğ oldu anuñ

Eylesün kabrini pür-nûr Hudâ-yı 'allâm

²³ Çapan, *age.*, s. 78; İnce, *age.*, s. 198; Yöntem, *age.*, s. 69.

²⁴ Şeyhi Mehmed Efendi, *age.*, s. 301; Öngören, *agm.*, s. 533.

²⁵ Şeyhi Mehmed Efendi, *age.*, s. 301; Öngören, *agm.*, s. 533.

²⁶ İsmail Belîğ, *Güldeste*, s. 413; İnce, *age.*, s. 199; Karatay, *age.*, s. 90.

²⁷ İsmail Belîğ, *Nuhbetü'l-Âsâr Li-Zeyl-i Zübdetü'l-Eş'âr*, (haz. Abdülkerim Abdulkadiroğlu), Ankara 1999, s. 5; a.mlf., *Güldeste*, s. 413; Habîb, *age.*, s. 98; Mehmet Nail Tuman, *age.*, C. II, s. 1142; Bursalı Mehmed Tahir, *age.*, s. 232; Osmanzade Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, (haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz), İstanbul 2006, C. V, s. 122; Öngören, *age.*, s. 533; Karatay, *age.*, s. 90; Aşkar, *age.*, s. 221; Rıza Oğraş, *Esad Mehmed Efendi ve Bağçe-i Safâ-endûzu, İnceleme-Metin*, Burdur 2001, s. 25.

²⁸ İsmail Belîğ, *Güldeste*, s. 413.

²⁹ İnce, *age.*, s. 199.

³⁰ Mehmed Tevfik (Çaylak), *Kâfile-i Şu'arâ*, İstanbul 1290, s. 51.

³¹ Bursalı Mehmed Tahir, *age.*, s. 232; Öngören, *agm.*, s. 533.

Huldiyâ gûş idicek fevtini târîh didim
 Eyleye medrese-i cennet-i ‘ulyâda makâm (1120)
 ايليه مدرسة جنت علياده مقام³²

Beliğ de şairin ölümüne tarihler düşürmüştür.

Çeşm-i devrân hazret-i Hâce Efendi gitdi hayf
 Görmemişdür ‘ilm ü fazlile müdekkik fâzılı

Yoğidi bir nâ-şenîde fen ki ma’lûmı değül
 Genc idi kâlâ-yı ‘ilm ü dânişe gûyâ dili

Hall iderdi şübhesiz elbet benân-ı fikreti
 Her ne denlü sâ’ilün muğlak olursa müşkili

Dikkate hâcet komazdı fehme bir kerre anar
 Zihnine mahsûs idi derk eylemek ‘akl-ı külli

Cilve-gâh-ı rûh-ı pâki cennet-i a’lâ olub
 Şâne olsun zülf-i hûr-ı ‘îne ya Rabbî eli

Rıhletini gûş iden didi mücevher târîhin
 Gülşen-i firdevs ide Hâce ilâhî menzili
 كلشن فردوس ايده خواجه الهى منزلى (1120)

Diger

Harf-ı cevher-dâr ile hâtif didi târîhini
 Eyleye Ahmed Efendi ravza-ı ‘Adn’i makâm (1120)
 ايليه احمد افندى روضة عدنى مقام³³

Ahmedî’nin ölümüne tarih düşürenler arasında Vâkıf mahlasıyla şiirler yazan oğlu Mahmud Efendi de yer almaktadır:

Ref’ idüb iki elim fevtine didim târîh
 Vâlidim Hâce Efendi ide ‘Adn’i menzil (1120)
 والدم خواجه افندى ايده عدنى منزل³⁴

Kaynaklarda şairin Mahmud ve Muhammed adlarında iki oğlundan bahsedilmektedir. Divan şairleri arasında yer alan ve Vâkıf mahlasını kullanan Mahmud Efendi³⁵ ilköğrenimini

³² İsmail Beliğ, *Güldeste*, s. 414-415.

³³ İsmail Beliğ, *Güldeste*, s. 414-415.

³⁴ İsmail Beliğ, *Güldeste*, s. 415.

babasından tahsil etmiş, Bursa'da çeşitli medreselerde görev yaptıktan sonra Sultan Orhan Medrese'sinde müderris iken 1137/M 1724-1725 senesinde vefat etmiştir.³⁶ Vakıf'ın, döneminde babasına nisbetle Hâcezade Efendi adıyla meşhur olduğu bildirilmektedir.³⁷

Mahmud Efendi'nin kardeşi Muhammed Efendi de ilk tahsilini babasından almıştır. Derviş meşrep biri olarak bilinen Muhammed Efendi çeşitli medreselerde müderrislik yaptıktan sonra 1173/M 1759-1760 senesinde vefat etmiştir. Eşrefzade Şeyh Ahmed Ziyaeddin'in *Gülzâr-ı Sulehâ ve Vefâyât-ı Urefâ* adlı eserinde bildirildiğine göre Muhammed Efendi'nin kabri Deveciler Kabristan'ında ağabeyi Mahmud Efendi ve babası Ahmed Efendi'nin kabri yakınlarındadır.³⁸ Yine aynı eserde Bursa'nın ileri gelenlerinden Cizyedarzade Hüseyin Efendi'nin oğlu Mahmud Efendi'nin Ahmedî'nin torunu olduğu belirtilmektedir.³⁹ 1208/M 1793-1794 senesinde vefat eden Cizyedarzade Mahmud Efendi'nin oğlu Halep Mollası Ahmed Bahaeddin Efendi'nin⁴⁰ de mürettep münşeatında ve sair eserlerinde İshak Hocası diye imza attığı ve bununla iftihar ettiği belirtilmektedir.⁴¹

II. ESERLERİ

II.1. Mensur Eserleri

II.1.1. Risâle fi'l-'Amel bi'r-Rub'i'l-Mukantarât (Risâle-i İrtifâ)

İshak Efendi adına yazıldığı için *İshakiyye* olarak da bilinen eser ilm-i heyet (astronomi) ile ilgilidir. Türkçe yazılan eser, bir mukaddimeden sonra on yedi bab ve hatimedden meydana

³⁵ Safayî Tezkiresi'nde "Vakıf" başlığı altında Mahmud Efendi'nin ismi Mehmed olarak anılmıştır: *Nâmü Mehmed'dir. Mahrûsa-ı Burûsa'dan zuhûr etmiştir. 'Asrının yegânesi ve dehrin ferzanesi 'allâme-i cihân edib-i devrân İshak Hâcesi ve 'Acem Ahmed Efendi denmekle meşhûr-ı cihân olan fâzıl-ı devrânın oğludur. Evâ'il-i hâlinde pederi terbiyesiyle tahsil-i ma'ârif etmekle mahrûsa-ı Burûsa müderrislikleri silkine dâhil olmuştur. 'Asrın zuraîfâ ve şu'arâsından bir şâ'ir-i şîrînkârdır...* (Çapan, age., s. 711).

³⁶ İsmail Belig, *Nuhbetü'l-Âsâr*, s. 649; Vakıf hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. Sadık Erdem, *Ramiz ve Âdâb-ı Zuraîfâsı*, Ankara 1994, s. 277.

³⁷ Mehmet Nail Tuman, C. II, s. 1142.

³⁸ Eşrefzade Şeyh Ahmed Ziyaeddin, *Gülzâr-ı Sulehâ ve Vefâyât-ı Urefâ*, Ankara Milli Ktp., Yz., nr. 176, v. 58^a.

³⁹ *Cizyedâr El-hâc Hüseyin Ağa-zâde Mahmûd Efendi: mültecâ-yı sigâr u kibâr ve merci'-i erbâb-ı devlet ve'l-iktidâr kâfil-i umûr-ı erâmil ü eytâm-ı bî-yeksân ve mahzen-i cevâhir-i zevâhir re'fet ü ihsân hâlen mütelebbis-i ferve-i fâhire-i sıhhat ve mesned-ârâ-yı ikbâl-hâne-i semâhat Cizyedâr el-hâc Hüseyin Ağa hazretlerinin sulbünden ve Hâce-zâde Mahmûd Efendinin kerime-i mükerrmelerinden mahrûse-i Burusada bisât-ı izzet-menât kevne kudûm iden mahdûm-ı Mübeccel-i sa'âdet-rûsûm ve ferzend-i dil-bend-i fazîlet mevsûmları mazhar-ı 'inâyât-ı rabb-i vedûd masdar-ı teşrîfât-ı kâdir-i zi'l-cûd cenâb-ı mekârim-efzûd hazret-i Mahmûd Efendidür* (Eşrefzade Şeyh Ahmed Ziyaeddin, age., v. 52^b).

⁴⁰ Cizyedarzade Ahmed Baheddin Efendi (1741-1794): Tarih yazarı. Cizyedarzade el-Hac Hüseyin Ağazade Mahmûd Efendi'nin oğlu. İlk tahsilini Bursa'da yaptı. Arapça ve Farsça öğrendi. 1759'da İstanbul müderrisi unvanıyla ulema sınıfına dâhil oldu. 1791'de kendisine Halep kadılığı verildi. Bu görevden ayrıldıktan sonra Bursa'da öldü. 1773'te Hoca Sadeddin Efendi'nin *Tâcü't-Tevârih*'ini özetleyerek yazdığı eseri *Cizyedâr* tarihi namıyla tanınmaktadır (Nuri Akbayer, "Cizyedarzade Ahmed Baheddin Efendi", *TDEA*, İstanbul 1977, C. II, s. 80).

⁴¹ İsmail Belig, *Güldeste*, s. 414-415.

gelmektedir. *Risâle-i İrtifâ*, Cemaziyelevvel 1102 (Ocak-Mart 1691)'de telif edilmiştir.⁴² Eserin, çeşitli kütüphanelerde farklı adlarla kayıtlı birçok nüshası bulunmaktadır.⁴³

II.1.2. Aksa'l-'ereb fi-Tercemeti Mukaddimeti'l-Edeb

Zemahşerî'nin (ö. 1144) Arapça'nın kuralları ve faydalarını anlatan *Mukaddimetü'l-edebe* adlı eserinin 1117/M 1705 senesinde yapılmış tercümesidir. Ahmedî, eseri tercüme ederken Cevherî'nin (ö. 1009) *es-Sıhah*, Firuzabadî'nin (ö. 1415) *el-Kâmûsu'l-mugîs* ve Zemahşerî'nin *el-Fâik* ve *el-Esâs* adlı eserlerinden de faydalanmıştır. Zemahşerî, eserini el-Esma, el-Ef'al, el-Huruf, Tasarrufu'l-Esma, Tasarrufu'l-Ef'al olmak üzere beş kısım olarak tertip etmiştir. Ahmedî bu beş kısımdan sadece el-Esma ve el-Ef'al kısımlarını Türkçe'ye tercüme etmiştir. El-Esma iki cilt hâlinde basılan eserin birinci cildinin ikinci yarısını, el-Ef'al ise ikinci cildin tamamını oluşturur. Eserin başına, okuyucular tarafından daha kolay anlaşılabilmesini sağlamak amacıyla biri Arapça diğeri Farsça kaideleri anlatan iki mukaddime konulmuştur. Birçok nüshası bulunan eser, 1313/M 1895 yılında İstanbul'da *Aksa'l-'ereb fi tercemeti Mukaddimeti'l-edebe* adıyla iki cilt olarak basılmıştır.⁴⁴

II.1.3. Risâle-i Ma'mûle fi Beyâni'z-Zılli ve Tahdîdi'l-Cihât ve Ta'yîn-i Semti'l-Kıble bi'd-Dâ'ireti'l-Hindiyye

Gölge ile ilgili astronomi işlemlerinden, yönlerin tayininden ve "dairtü'l-hindiyye" yardımıyla kıble yönünün tayininden bahseden bir eserdir. Müellif, kıblenin tayini ile ilgili kısmı eserine sonradan ilave etmiştir. 1102/M 1691'de telif edilen eserin içerisinde üç de şekil yer almaktadır.⁴⁵ Eserin birçok nüshası bulunmaktadır.

II.1.4. Tercüme-i Hadîs-i Erba'în

Ahmedî, kırk hadisi vezir Fazıl Ahmed Paşa'nın emir ve iltiması üzerine tertip etmiştir. Eser mensurdur. Nesri ne sade ne de külfetli sayılır. Eserde önce seçilen hadisin tercüme ve şerhine yer verilmekte, ardından iktibaslar ve misaller gelmektedir. Bazı hadislerin şerhinde, aynı mealde olan diğeri hadislerle tercüme takviye edilmiştir. Ayrıca şerh esnasında, bütün hadislerde olmasa da, İslam dünyasının bilinen hikâyelerinden de faydalanılmıştır. Risaledeki

⁴² Ekmeleddin İhsanoğlu vd., *Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi*, İstanbul 1997, C. I, s. 374.

⁴³ Şairin bu eserinin ve diğeri eserlerinin tespit edilebilen nüshaları için bk. Topal, *age.*, s. 30-37.

⁴⁴ Özcan Kaş, *Osmanlı Döneminde Arapça Sözlük Çalışmaları*, MÜ, SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007, s. 40-42.

⁴⁵ İhsanoğlu vd., *age.*, C. I, s. 373.

bazı hadislerin Okçuzade'nin *Ahsenü'l-Hadîs* adlı eserinde de bulunması Ahmedî'nin Okçuzade'den istifade ettiğini hissettirir.⁴⁶ Eserin iki yazma nüshası tespit edilmiştir.

II.1.5. Kavâ'id-i Fârisiyye

Ahmedî eserin mukaddimesinde; Farsça'da kullanılan ibarelerin hakiki manalarını beyan; bazı ince noktalarını izah için daha önce risaleler ve defterler tasnif edildiğini; fakat bunların bazı eksikleri olduğunu ve zamanla unutulduğunu bildirmiş, bunun üzerine Farsça divanları tarayarak heveslilerine faydalı olmak için eseri hazırlamıştır.⁴⁷

II.1.6. Akvemü'l-Vesâ'il fi Tercemeti's-Şemâ'il

Eser hadis âlimi Muhammed Tirmizî'nin (ö. 892-893) *Eş-Şemâilü'n-Nebeviyye fi Hasâili'l-Mustavafiye* adlı eserinin tercümesidir. Ahmedî bu tercümeyi 1111/M 1699-1700'de yapmıştır.⁴⁸

II.1.7. Şerhu Dâ'ireti'l-Hindiyye

*Osmanlı Müellifleri'*nde⁴⁹ *Dâ'ire-i Hendesiyye* şerhi olarak kaydedilen eser kible tayininde kullanılan daire-i Hindiyye hakkında bilgi veren Arapça iki varaklık küçük bir risaledir.⁵⁰

II.1.8. 'İlm-i Tılsım ve Def'-i Tâ'ûn

Kendi içerisinde bölümlerden oluşmak üzere üç makale hâlinde yazılmış Türkçe bir risaledir.⁵¹

II.1.9. Silsile-i Fahr-ı Kâ'inât

Hz. Peygamber'in nesebi şema hâlinde gösterilmiştir.⁵²

II.1.10. Münşeât

Ahmedî'nin muhtelif kişi ve makamlara yazdığı mektupları ihtiva eder.⁵³

II.1.11. Risâle fi Tahkîki Ma'nâ'l-Hidâye

Arapça kısa bir risaledir.⁵⁴

⁴⁶ Abdülkadir Karahan, *İslâm-Türk Edebiyatında Kırk Hadis (Tercüme, Toplama ve Şerhleri)*, İstanbul 1954, s. 239-240.

⁴⁷ İstanbul Üniversitesi Ktp., Türkçe Yazmalar, nr. 1939, yk. 5^a.

⁴⁸ Atsız, *agm.*, s. 232.

⁴⁹ Bursalı Mehmet Tahir, *age.*, s. 233.

⁵⁰ Öngören, *agm.*, s. 534.

⁵¹ Pertev Paşa, *Mecmua*, 618, 83^b-101^b.

⁵² Pertev Paşa, *Mecmua*, nr. 618, 69^a.

⁵³ Aydın, *age.*, C.I, s. 120.

II.1.12. Takrîz ‘ala Şerhi’l-Muhammediyye el-Müsemmâ bi-Ferahi’r-Rûh

Eser Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3785/22’de kayıtlı 2 varaktan oluşan kısa bir risaledir.

II.1.13. Şerh-i Mektûb-ı Mevlânâ Câmî

Eser Molla Camî’nin bir mektubunun şerhi mahiyetindedir.⁵⁵

II.1.14. Sandûkatu’l-Ma’ârif

Muamma ve lugazın tarifi ile aralarındaki farkları konu edinen Farsça mensur bir eserdir. Eserde ariflerin, filozofların Arapça, Farsça ve Türkçe latifeleri; İmam Ali gibi din ve siyaset büyüklerinin sözleri; Hakanî, Hatîfî, Hayyam, Kınalızade, Nef’î, Ebu Temmam gibi şairlerin şiirlerinden örnekler yer alır. Eserin müellif nüshası İran’ın Kum şehrinde bulunan Ayetullah Maraşî Kütüphanesi’nde 2558 numarada kayıtlı bulunmaktadır.⁵⁶

II.1.15. Telhîs-i Şerhü’l-Mu’ammayât-ı Emrî

Emrî’nin halledilmesi güç muammalarının açıklamalarını içeren bir eserdir. Müellif nüshasından istinsah edilen ve yer yer müellifin kontrolünden geçen bir nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi’nde bulunmaktadır.⁵⁷

II.1.16. Şerh-i Lugaz-ı Kadı Muhammed Maksûd

Şirvan kadısı Kadı Muhammed Maksud’un bir lugazının şerhidir. Farsça kaleme alınmıştır.⁵⁸

II.1.17. Mecmû’a (Muamma ve Lugazlar)

Müellifin başta ünlü İranlı şair Camî’nin muamma ve lugazları hakkında yazmış olduğu risaleler olmak üzere; muamma ve lugazın çeşitleri hakkında; bazı Farsça müşkil muammaların halline dair Farsça ve Türkçe risaleleri bu mecmua içerisinde bulunmaktadır.⁵⁹ Mecmuada şu başlıklar yer almaktadır: *Risale-i Mu’ammâ li Câmî mensûr-ı Farisî* (4b-40b), *Risâle-i Mu’ammâ li Monlâ Câmî Manzûm-ı Farisî* (41a-44a), *Risâle-i Diger Muammâ li Câmî-i Manzûm* (46b-55a), *Risâle-i Farisî-i Lugaz-ı Mensûr* (56a-57a), *Şerh-i Lugaz* (57b-58b), *Şerh-i*

⁵⁴ Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3785, 122^a.

⁵⁵ Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2808.

⁵⁶ Enûşe, *age.*, s. 36.

⁵⁷ İstanbul Üniversitesi Ktp., Türkçe Yazmalar, nr. 1970, 69 vk.

⁵⁸ Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3785, 146^b-147^a.

⁵⁹ Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, Mecmua, nr. 618.

Lugaz-ı Farisî (59b-68b), *Şerh-i Lugaz-ı Türki* (70b-81a), *Şerh-i Lugaz-ı Farisî* (102b-110a), *Şerh-i Lugaz* (110b-117b).

II.1.18. Şerh-i Lugaz-ı Fârisiyye (Şerh-i Lugaz-ı Acem)

Farsça lugazların şerhine dair bir eserdir.⁶⁰

II.1.19. Talikât-ı Envârü't-Tenzîl

Kadı Beyzavî'nin tefsirinin bazı bölümlerine yazdığı talikattır. On adet risaleden oluşur.⁶¹

II.1.20. Talikât-ı Tehzîbü'l-Mantık

Taftazanî'nin *Tehzîbü'l-Mantık* adlı eserinin dibacesindeki Molla Celal ve bazı önde gelen âlimlerin görüşlerinin açıklanıp özetlendiği bir eserdir.⁶²

II.1.21. Talikât-ı Şifâ-ı Şerîf

Kadı İyaz'ın *Şifâ-ı Şerîf* adlı eserine talikattır.⁶³

II.1.22. Hâşiye-i Mîr Ebu'l-Feth

Mir Ebu'l-Feth'in adab-ı münazaraya dair eserinin haşiyesidir.⁶⁴

II.1.23. Hâşiye 'ala Tefsîri'l-Beydavî

Beyzavî'nin *Tavâli 'ul-envâr fi'l-keîâm*'ına haşiyedir.⁶⁵

II.1.24. Şerh-i Lugaz-ı Arabî: Temin edemediğimiz eser isminden ve katalog bilgilerinden anlaşıldığı kadarıyla 4 varaklık Arapça lugaz şerhidir.⁶⁶

II.2. Manzum Eserleri

II.2.1. Vahdetnâme

Ahmedî'nin edebî yönünü gösteren eldeki en önemli eseridir. Eserin ismi müellif nüshalarından biri olan Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Pertev Paşa, nr. 618'de *Tevhidname* olarak kaydedilmiştir. Ferağ kaydında Bursa'da Gazi Hüdavendigâr medresesinde müderris iken kaleme alındığı bildirilmektedir. Nüshada telif tarihi belirtilmediği için iki kez bu medresede müderrislik yaptığı belirtilen Ahmedî'nin hangi dönemde bu nüshayı kaleme aldığı net değildir.

⁶⁰ Süleymaniye Ktp., nr. 3647/2.

⁶¹ Eserin Süleymaniye Ktp., Mihrişah Sultan, nr. 39'da kayıtlı bir nüshası bulunmaktadır (Aydüz, *age.*, C. I, s. 120)

⁶² Bursalı Mehmet Tahir, *age.*, s. 233.

⁶³ Bursalı Mehmet Tahir, *age.*, s. 233.

⁶⁴ Öngören, *agm.*, s. 534.

⁶⁵ Öngören, *agm.*, s. 534.

⁶⁶ Mısır Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Talat 63 (https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=101399, Son Erişim Tarihi: 09.11.2016)

Eserin diğer müellif nüshası ve müstensih nüshaları dikkate alındığında bu nüshanın bizzat müellif tarafından sonradan gözden geçirildiği ve büyük oranda değiştirildiği anlaşılmaktadır.

Eserin diğer müellif nüshası Nuruosmaniye Yazma Eser Ktp. Nr. 2649/1'de kayıtlı bulunmaktadır. Ferağ kaydında bu nüshanın da Gazi Hüdavendigâr medresesinde kaleme alındığı belirtilmiştir. Ferağ kaydından sonra *Vahdetnâme*'nin *ahirine yazıla* şeklindeki bir ibareyle *kalemiyye* muhtevalı bir bölüm yine müellifin hattıyla ilave edilmiştir. Bu bölümde 1694/1695-1698/1699 yılları arasında Reisülküttâplık yapan Ramî Paşa'ya bir medhiyenin (Reisülküttâb Ramî-râ Firistâde Şüd) yer alması nüshanın Rami Paşa'nın görev süresi içerisinde tamamlandığını gösterir.

Bu nüshalar haricinde tespit edilebilen 14 nüshaya bu nüsha kaynaklık etmiştir.

2921 beyitten oluşan *Vahdetnâme*, mesnevi nazım şekliyle yazılmıştır. Eserin 2648-2921. beyitler arasında yer alan bölüm muhteva bakımından eserin asıl bölümünün dışında değerlendirilebilecek bir kalemiyye örneği teşkil eder. Eser tür itibarıyla peygamberlerin tevhid mücadelesini anlatan bir kısas-ı enbiya niteliğindedir. Eserde âlemin yaratılışı, felekler, seyyar ve sabit yıldızlar, anasır-ı erbaa, mevalid-i selase gibi kozmolojik unsurlar tevhidî bir bakış açısıyla ele alındıktan sonra Hz. Âdem, Hz. Nuh, Hz. İbrahim ve Hz. Muhammed'in kıssalarına yer verilmiştir.

Vahdetnâme'de biri Türkçe (2678-2738), diğerleri Farsça olmak üzere üç kaside yer almaktadır. 60 beyitlik Türkçe kaside, mesnevi nazım biçimiyle ve kaleme hitaben yazılan bölümün devamı mahiyetindedir. İkinci kaside bu kez devata hitaben yazılan Türkçe bölümün devamı niteliğinde 77 beyitlik Farsça bir kasidedir (2771-2848). *Vahdetnâme*'de üçüncü kaside de yine Farsça kaleme alınmıştır. 53 beyitten oluşan manzume bu kez kağıda hitaben yazılmış Türkçe bölümle aynı muhtevadadır (2870-2921). Şairin Ramî Paşa'ya yazdığı kaside de bu bölümde yer almıştır (2907-2921).

Ahmedî kasidelerin diline göre mahlas seçimi yapmıştır. Şair Türkçe kasidesinde Ahmedî mahlasını, Farsça kasidelerinde Hace mahlasını kullanmıştır. *Vahdetnâme*, Hafif bahrinin *fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün* vezniyle yazılmıştır.

II.2.2. Tezkirelerde Yer Alan Şiirleri

Ahmedî'nin divanı olduğuna dair kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte tezkirelerde şaire ait olduğu ifade edilen bazı şiirler mevcuttur. Safayî, şairin biyografisini aktardıktan sonra aşağıda matlaları verilen şiirleri örnek olarak kaydetmiştir:

Levh-i ruhuñda hatt-ı perîşân görünmesin

Mir'ât-ı dilde jeng-i firâvân görünmesin

Düşüp ayagina sâkîye 'izzet eyleyelim
Varıp suyunca şarâbına hürmet eyleyelim

Dil meyl ederdi kâkül-i cânânı görmege
Sevdâsı şimdi zülf-i perîşânı görmege⁶⁷

Beliğ de *Güldeste*'de şairin bir ruba'îsiyle birlikte Vecdî'ye yazdığı nazirelerinden bölümlere yer vermiştir:

Devrân sirişk-i âlumı bezme şarâb ider
Sîh-i belâda bağrumı hûnîn kebâb ider

Mi'mâr-ı kec-esâs-ı sipihre budur revîş
Ma'mûr idince bir dili bin dil harâb ider

Bî-hûş u mest görse eger ol perî meni
Nâr-ı cefâyı çihre-i gül-âb ider

Tâ çâk-ı girîbânımı dâmâne getürdüm
Âgâz-ı ser-kârımı pâyâne getürdüm

Yüz tîr-i ciger-dûzımı dilden geçürdüm
Sad âb-ı hayât tuhfe için cânâ getürdüm

Hûnîn müjelerden dil-i sad-çâki gören dir
Dâmâna güli pençe-i mercâna getürdüm

Kış basdı bu şehre kadem-i şûmını hattâ
Eyyâm-ı temmûzda iken hep ton durayazdı

⁶⁷ Çapan, *age.*, s. 79-80.

Eczâ-yı bedende bulunan ‘unsûr-ı mâ’î

Az kaldı ki ser-tâ-be-kadem tondurayazdı⁶⁸

Ahmedî’nin tezkirelerdeki bu şiirlerinin yanında çeşitli mecmualarda da şiirleri yer almaktadır.⁶⁹

Yukarıda sayılanların dışında da bazı eserlerin Ahmedî’ye atfedildiği görülmektedir. Bunlardan biri *Kavâ'id-i Ressâmiye* adlı eserdir. Muhtemelen kütüphane kayıtlarından hareketle bu eser İshak Hocası Ahmed Efendi’ye ait olarak gösterilmiştir.⁷⁰ Ancak İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi’nde bulunan ve müellif nüshası olduğu anlaşılan nüshadan eserin Kara Mühendishanesi muallimlerinden Hafız İshak Reis’e ait olduğu ve 1250/M 1834 yılında; yani Ahmedî’nin vefatından 126 yıl sonra telif edildiği anlaşılmaktadır.⁷¹

Risale fi Âdâbi Hizmeti's-Sultân adlı eser de Ahmedî’ye ait gösterilmiştir. “*Saray-ı Atik Muallimi* ismiyle de anılan eser *Saray Hocası* ismiyle de meşhur olmuştur”⁷² şeklinde bir bilgiyle Ahmedî’ye ait olduğu belirtilen eserin zahriyesinde adı, *Âdâbi Hizmeti's-Sultân İshak Efendi* şeklinde kaydedilmiştir.⁷³ Eserin ferağ kaydı başta olmak üzere hiçbir yerinde Ahmedî’ye ait olduğuna dair bir bilgiye rastlanmamıştır.

Rızaî’ye ait *Nazmu'l-Le'âlî* adlı eser de yanlışlıkla İshak Hocası’na ait olarak gösterilmiştir.⁷⁴ *Manzûme-i Akâ'id* adıyla Ahmedî’ye atfedilen⁷⁵ eser de bu olmalıdır.

III. EDEBÎ KİŞİLİĞİ

Biyografi kaynaklarında Ahmedî’nin daha ziyade ilmî yönü öne çıkarılmakla birlikte edebî kişiliği hakkında da değerlendirmeler yapılmıştır. Belîğ, Ahmedî hakkında ...*Hakka ki vücûd-ı kâm-yâb-ı âdîlleri sıdk-ı kemâlâtda perveriş olmuş dürr-i nazîm ve nevâdir-i fûnûn-ı nâ-dîdede kasabu's-sebak-ı dânişverân-ı kadîm idi*⁷⁶ şeklinde bir değerlendirmede bulunurken, Safayî onun şiirlerini, ... *cümle-i fezâ'ilinden fazla eş'âr-ı âbdârı vardır. Gonca-i güftârı rengin ve şi'r ü inşası sihr-âferîndir* şeklinde nitelemiştir.⁷⁷ Şairin edebî kişiliği hakkında Salim Efendi

⁶⁸ İsmail Belîğ, *Güldeste*, s. 415.

⁶⁹ Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 618; Esad Efendi, nr. 3785; Fatih, nr. 4101 (Öngören, agm., s. 534).

⁷⁰ Aydın, age., C. I, s. 120.

⁷¹ İstanbul Üniversitesi Ktp. Türkçe Yazmalar, nr. 6829, 137^b.

⁷² Aydın, age., C. I, s. 120. Bu bilgide eser ismi olarak gösterilen *Saray Hocası*, Ahmedî ile aynı yıl vefat eden eski saray muallimlerinden müderris Ahmed Efendi’nin (ö. 1708) lakabıdır. (Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî, Osmanlı Ünlüleri*, (haz. Nuri Akbayar), İstanbul 1996, C. I, s. 187) *Sicill-i Osmânî*’nin 1308 tarihli eski harfli matbu baskısında Saray Hocası Ahmed Efendi’nin biyografisi, İshak Hocası Ahmed Efendi’ninkinin hemen akabinde ve aynı paragrafta verildiği için müellif ismi eser ismi olarak algılanmış olabilir (bk. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî yahud Tezkire-i Meşâhîr-i Osmânîyye*, Matbaa-ı Âmire, 1308).

⁷³ İstanbul Üniversitesi Ktp. Türkçe Yazmalar, nr. 2721, 1^a.

⁷⁴ Aydın, age., C. I, s. 120.

⁷⁵ Öngören, agm., s. 534.

⁷⁶ İsmail Belîğ, *Güldeste*, s. 414.

⁷⁷ Çapan, age., s. 78.

daha detaylı bilgi verir: *Süyûtî-i zamân, Câmî-i devrân bir fâzıl-ı kesîrî't-tahrîrdir kim 'Arabîyyatda yed-i tûlâsı dirâz ve Fârisîde bâğ-ı iktidârı her müşkile bâz idi. Te'lifâtı ekserü min en-yuhsâ ve âsâr-ı kalemi nâ-kâbil-i 'add u ihsâdır. Husûsâ lugat-ı kavme ol rütbede intisâbı ve edebîyyâta şol mertebede iktisâbı varidi kim kâmûsu'l-muhît-i 'akl-ı tâm kef-ber-dehân-ı hayret idigi mâlâ-keîâmıdır... nice memdûh u mümtaz gazeliyyât u kasâ'id ü elgâz ve nazm u nesr-i mu'teberden nice güherleri vardır ki her biri kutra-ı sımâh-ı tahsîn olмага şâyeste...*⁷⁸ şeklinde değerlendirmeler yapmıştır.

17. yüzyılda klasik Türk şiiri büyük oranda Sebki Hindî üslubunun etkisi altında kalmıştır. Bu etki tekdüze olmamış; farklı şekillerde kendini hissettirmiştir. Sebki Hindî aslında İran edebiyatında da temel üslup özellikleri aynı olmakla birlikte zaman içinde çeşitli açılardan farklılaşan iki ekole bölünmüştür. Genel eğilimleri dikkate alındığında Saib (ö. 1670-71) ve Kelim'in (ö. 1650) temsilcisi olduğu ekol; klasik, yani Sebki Irakî diye bilinen üsluba yaklaşan özellikler göstermektedir. Vech-i şebahlerin ve dolayısıyla mısralar arasındaki teşbih ilişkisinin sağlam ve kolay olması, gazel bütünlüğünün önemsenmesi; kullanılan dilin akıcı ve gündelik konuşma diline yakın olması, mesel kullanma eğilimi, beytin yapısal bütünlüğünün ve şiirsel söyleyişin hayal kadar önemsenmesi, marifet, irfan ve hikmet konularına ağırlık verilmesi gibi özellikler bu üslubun öne çıkan taraflarıdır. Şevket (ö. 1695-96) ve Bidil'in (ö. 1720) temsilcisi olduğu diğer ekol ise genel hatlarıyla bu özelliklerin tam tersi bir karakter arz etmektedir.⁷⁹ Saib ve Şevket'in Türk şairleri üzerindeki etkisinden dolayı Saibane ve Şevketane diye adlandırılabilir iki farklı ekolün 17. yüzyıldan itibaren edebiyatımızda da izlerini sürmek mümkündür. Fehim (ö. 1646-48), İsmetî (ö. 1665-66), Neşatî (ö. 1674-1678), Nailî (ö. 1666-68), Şeyh Galib (ö. 1799) ve hatta bazı gazel ve beyitleriyle Nedim (ö. 1730) gibi şairler ikinci ekolü temsil ederken Nabî (ö. 1712) ve takipçileri birinci ekolün başlıca temsilcileri durumundadırlar.⁸⁰

Edebiyatımıza Nabî ile bir ekol olarak giren hikemî şiirin özelliklerini; genellikle öğüt ve nasihat ifade eden ayet ve hadisler, sosyal ve siyasî olayların hakimane (bilgece) bir biçimde formüle edilmesi, halkın dilinde söylene söylene klişeleşmiş ve onun hayat anlayışını yansıtan atasözleri ve deyimler, kıssadan hisselere düstur olan kelam-ı kibarlar, insanların hafızasında canlı bir tablo gibi yaşayan ve tecessüm eden âdet ve geleneklerin gerçek hayata yansımaları, ahlakî ve tasavvufî birtakım kavramların öğüt verici tarzda işlenerek insanlar arasında yüzyıllardır oluşturduğu anlayış birliği gibi konular teşkil eder.⁸¹

⁷⁸ İnce, *age.*, s. 198.

⁷⁹ Ali Emre Özyıldırım, "Sebki Hindî'nin Türk Edebiyatındaki Seyri Üzerine Notlar", *Sözde ve Anlamda Farklılaşma: Sebki Hindî (29 Nisan 2005 Bildiriler)*, (haz. Hatice Aynur vd.), İstanbul 2006, s. 144-145.

⁸⁰ Özyıldırım, *agm.*, s. 145-146.

⁸¹ Hüseyin Yorulmaz, *Divan Edebiyatında Nabi Ekolü, Eski Şiirde Hikemiyat*, İstanbul 1996, s. 12-13.

Başta *Vahdetnâme* olmak üzere tezkirelerde yer alan şiirleri de dikkate alındığında Ahmedî'nin Nabî ve takipçilerinin çizgisine daha yakın olduğu söylenebilir. *Vahdetnâme*'de özellikle kıssalar öncesinde anlatılan feleklerin yaratılışı, gökyüzü unsurları, insanın çeşitli özelliklerle var edilişi gibi bölümlerde yaratılışın, eşyanın ve bütün bunların bir nizam içerisinde sürekliliğinde hakikati kavramaya ve yansıtmaya yönelik bir çaba dikkat çekmektedir. Peygamber kıssalarının anlatımında da hikmet vurgusu kendini hissettirmektedir. Peygamberler hikmet sahibi kişiler olarak takdim edilirken yaşadıkları olaylar da insanlığa ders verir nitelikte hikmet dolu kıssalar olarak anlatılmıştır.

Aşağıdaki beyitlerin ilkinde Allah'ın bütün sözlerinin ve fiillerinin bir hikmet içerdiği vurgulanmıştır. Bu fikir daha da geliştirilerek, feleklerin hareketini yorumlarken akla ve deneye göre hareket eden filozoflara itibar edilmemesi tavsiye edilmiş, bu hareketlerin arkasında yer alan görünmeyen güce dikkat çekilmiştir.

Kavl ü fi'li hemîşe pür-hikmet

Her kelâm-ı kadîmi bî-âlet⁸²

Râh-ı Hakdan sakın 'udûl itme

Felsefî gitdüğü yola gitme

Ne bilür hikmetini her gevden

Sözleri cümle yerden ü gökden

Çarh-ı atlas didikleri hayrân

O da bir bî-sitâre ser-gerdân

Çarh-ı heştüm de emrine münkâd

Yohsa eylerdi burcını berbâd⁸³

17. yüzyılda özellikle Nabî ve takipçilerinde hikemi şiire bağlı olarak sıkça görülen günlük konuşma diline ait unsurlara, atasözü ve deyimlere; günlük hayattan alınma âdet ve geleneklere Ahmedî'nin de yer verdiği görülmektedir. Şair bazen atasözü ve deyimleri öne sürdüğü fikri desteklemek amacıyla örnek vererek kullanır. Bu tür durumlarda vurgulanmak istenen düşünce söylendikten sonra atasözü veya deyimle desteklenir:

⁸² Topal, *age.*, s. 275.

⁸³ *age.*, s. 196.

Dîdesiyle egerçi gâv bakar
Fâ'ide ne bulunmadıkca semer

Maksadı olmagıla âb u giyâ
*Bir bakar kör dinür aña meselâ*⁸⁴

Bazen bir beytin tamamı atasözü ve deyimden oluşturulur. Aşağıdaki beyitte *yoluna kurbanlar kesmek* ve *al kanlar dökülmek* deyimleri beyti oluşturmaktadır:

Şâh-ı hâver *yoluna kurbanlar*
Kesdi gerdûn *dökildi al kanlar*⁸⁵

Günlük dilde yaygın olarak kullanılan bu ifadelerin dışında şairin çeşitli mesleklere ait deyim ve tabirlere de aşına olduğu görülmektedir. Aşağıdaki beyitlerin ilkinde yer verilen *tuhm azdı* (*tohum azmak*) deyimini çiftçilikte; ikinci beyitte kullanılan *üçerleme kum* tabiri ise denizcilikte kullanılan ifadelerdir:

Pîr-i dihkân egerçi cân ezdi
Kişt-zâr-ı zemünde *tuhm azdı*⁸⁶

Hoş-nişîn-i şarâba itme hücûm
Bozmasın lengerin *üçerleme kum*⁸⁷

Aynı zamanda hattat olan Ahmedî'nin bu hünerinin edebî kişiliğine etki ettiği, en azından bu sanata ait kelime, deyim ve tabirleri kullanarak kelime dünyasını zenginleştirdiği görülmektedir. *Vahdetnâme*'de kalem, kâğıt ve devat hakkında yazılan *kalemname/kalemiyye* olarak adlandırılan bölümler bir yana, şair, eserin muhtelif beyitlerinde de bu sanata ait deyim ve tabirlerden faydalanmıştır. Eserde *hat çekmek*, *elif çekmek*, *cetvel çekmek* gibi hüsn-i hat sanatında kullanılan terimlere yer verilmiştir. Şair bir yerde ise harflerin şekil özellikleriyle bir istif yaparak, hurufilikte yaygın olarak bilinen insan suretini resm etmektedir:

Kuvve-i bâsıra idüb ihsân
Âdemi kıldı zübde-i a'yân

⁸⁴ *age.*, s. 256.

⁸⁵ *age.*, s. 231.

⁸⁶ *age.*, s. 296.

⁸⁷ *age.*, s. 429.

Yazdı gûyâ ki hâme-i îcâd
 Bir elif üzre ser-nigûn iki sâd (682-683)

Astronomiye dair eserler kaleme alan Ahmedî'nin, *Vahdetnâme*'sinde bu ilimle ilgili terminolojiyi de sıklıkla kullandığı görülmektedir. Söz konusu eserinde âlemin yaratılış sergüzeştini anlatırken seyyareler, sabiteler, anasır-ı erbaa, mevalid-i selaseye yönelik tevhidî bir bakış açısıyla değerlendirmeler yapmıştır. *Vahdetnâme*'de *Bazı Evzâ'-ı Kevâkib* başlığı altında astronomi ve astroloji ile ilgili, *kırân-ı ulviyyin, ictimâ, hazîz, istikâmet, ric'at, ikâmet, cevzeher, re's, zeneb, ukde, tâli', feth-i bâb, terbi', tesdîs, saâdet, ikbâl, nuhûset, su'üd, hübût, 'urûc, sukût, mihâk, ihtirâk* kavramları da aynı yaklaşımla anlatılır.⁸⁸

Aşağıdaki beyitlerde astronomide yer ve göğün evliliği olarak adlandırılan gezegenler ile dört unsur arasındaki etkileşimi bu fikre uygun olarak aktarırken dönemin evlilikle ilgili örf ve adetleri hakkında da bilgiler vermiştir:

Oldı nüh kâne cilve-ger âbâ
 Ya'nî eflâk-ı tis' ser-i bâlâ

Tâlibân-ı 'arûs-vâr tolu
 Kîsesi sîm ü zer ile memlû

Ümmehât-ı 'anâsıra kâbîn
 Eyleyüb oldı çünki 'âdet-bîn

Nukre-i ahter ü zer-i mihri
 Eyledi fi'l-mesel anuñ mehri

İzdivâcuñ bekâsı mehriledür
 Nev-'arûsuñ vefâsı mihriledür

Dest pür olsa dest-peymândan
 Cân u baş ile rağbet eyler zen

⁸⁸ *age.*, s. 211-212.

Olmasa sîm ü zer eger dilbend

Kimseye kimse eylemez peyvend⁸⁹

Ahmedî'nin edebî kişiliğini değerlendirirken muamma ve lugaz hakkındaki eserlerini de dikkate almak gerekmektedir. Şair, Camî ve Emrî gibi şairlerin muammalarıyla ilgili açıklamalar yazdığı gibi onun *Sandukatu'l-ma'arif* adlı eseri, muamma ve lugazın teorisiyle ilgili bir eser hüviyetindedir. Tezkire yazarlarından Salim Efendi'nin bildirdiğine göre, Ahmedî'nin aşağıdaki Arapça lugazı devrinde özellikle İstanbul'da oldukça meşhur olmuş, dönemin şairlerinden Habeşizade Efendi'nin bu lugaza yazdığı cevapname diğerleri arasında öne çıkmıştır. Ahmedî'nin sözkonusu Arapça lugazı şu şekildedir:

و يفرخ فى البوادرى و البطاح	ما تقول فى طير يطير بلا جناح
و عيناه فى موضع قدمه	رأسه فى ذنبه
و ينظر بعين زانده	يسمع بأذن واحده
و يعرفه كل من ينظر اليه و يذوق	موزون كالنخلة السحوق
و يسجد طول الليل الى سهيل	يصلى المغرب بالليل
و يوحدون الله بقلب صادق	تتقرب الملائكة به الى الخالق
و الكتب المنزلة بذلك شهود	النصارى تتقربون به و اليهود
و وبره غزير	ريشه كثير
و يضرب فى الدنيا به المثل	طعامه اللوز و العسل
و نقله الملح و التمر	و شربه اللبن و الخمر
و تهواه الغلمان	تكرهه النسوان
و يفترس الاسد و هو نحيف	يحمل حمل الاثقال و هو ضعيف
وان طلب هلك	ان هرب ادرك
بلا حيلة ولا صناعة	يقطع الارض فى ساعة
و تعرفه السوقه و محرمه	تعرفه الملوك و تكرمه
و يهوى بالليل القبور	يسكن فى النهار القصور
و يندم فقد الشباب	و يبكى على الاحباب
ولا حازه اثنى ولا ذكر	و ما ملكه قط بشر
و يتلى فى سورة الانفال	يلعب به الاطفال
و يقعد و يقوم	يصلى و يصوم
و صنعته لا يستقصى	خلقته لا يحصى
فانه يعجز عن حله الاعالى ⁹⁰	فسروه ايها الموالى

⁸⁹ *age.*, s. 194.

⁹⁰ *Ne dersin o kuşa ki uçar ama kanatsızdır, çöllerde ve ovalarda yavrular. Başı kuyruğundadır ve gözleri ayağının yerindedir. Tek kulakla işitir ve bir fazla gözle bakar. Yüce bir hurma ağacı gibi dengelidir. Ona bakan ve onu*

Ahmedî'nin muamma ve lugaza karşı ilgisini de yaşadığı dönemin edebî atmosferinin etkisiyle değerlendirmek gerekir. Bilindiği gibi Sebk-i Hindî üslubunun belirgin özellikleri en fazla gazelde görülmekle birlikte zamanla diğer nazım şekillerinde de geçmiştir. Bu üslupta gazelin yanı sıra lugaz, muamma ve tarih düşürmeye de çok büyük önem verilmiştir. Lugaz, muamma ve tarih düşürmenin 17 ve 18. yüzyıllarda şairler arasında fazla ilgi görmesinde hem halkın zevk ve beğenisi hem de çeşitli sosyal ihtiyaçlar etkili olmuştur. Bu nazım türleri şairlerin sanat kudretini göstermekten çok toplumdaki belli bir ihtiyacın karşılanması amacıyla yazılmış türlerdir.⁹¹

Ahmedî'nin *Vahdetnâme*'sinde, yaşadığı toplumda geçerli ahlak kurallarının izlerini görmek mümkündür. Şair, tezkirelerde yer alan şiirlerinde özellikle içki ve içki meclisi etrafında gelişen klişeleri kullanmasına rağmen; *Vahdetnâme*'de musiki ve meyhane terminolojisini ele alırken meseleye helal-haram noktasından baktığı görülmektedir. İçki meclisi ve içki hakkındaki görüşleri dikkate alındığında şairin klasik Türk şiiri geleneğinde sakiname olarak bilinen şiirlere farklı bir boyut kazandırdığı görülmektedir.

Ahmedî, içki meclisi ve bu meclisteki her unsuru eleştirmekten öte bedduaya varan ifadeler kullanmaktadır. Burada şairin meyhane terminolojisine yaklaşımı, bu unsurları tasavvufî duygularını dile getirmekte birer mecaz olarak kullanan şairlerinkine benzemez. Şair, bu bölümlerde klasik Türk şiirinde yaygın olan rindane söylemin aksine zahidane bir edayla içkinin kötülüklerini anlatan bir vaiz tavrı takınmakta; sakiname türüne adeta bir reddiye kaleme almaktadır:

Hâk-ber-ser surâhî-i çîniñ

Seng-der-pâ zücâc-ı rengîniñ

tadan herkes tanır. Akşam namazını gece kılar, Süheyl'e kadar geceyi secde ile geçirir. Melekler onunla Tanrı'ya daha yaklaşırlar, sadık bir gönülle Tanrı'nın birliğini anarlar. Hıristiyan ve Yahudiler onunla (Tanrıya) yaklaşırlar ve indirilen kitaplar ona şahittir. Tüyü çok ve sıkçadır. Yiyeceği bademle baldır, dünyada onunla atasözü getirilir. İçeceği sütle içkidir, taşıdığı tuzla hurmadır. Onu kadınlar sevmez, gulmanlar ondan hoşlanır. Zayıf olduğu halde ağır yük taşır, cılız olduğu halde aslanı paçalar. Kaçarsa, istediğine ulaşır; elde etmeye çalışırsa yok olur. Yeryüzünü hiçbir vasıta ve fenne başvurmadan bir anda kat eder. Onu padişahlar tanır ve saygı gösterir, sıradan insanlar da onu tanır ve hürmet eder. Gündüzleri köşklere yaşar, geceleri ise mezarlara iner. Dostlara ağlar, gençlerin ölümlerine (kaybolarına) pişman olur. İnsan ona hiç sahip olmadı; ne dişi ne erkek onu elde edebildi. Çocuklar onunla oynar, Enfal suresinde okunur. Namaz kılar ve oruç tutar, oturur ve kalkar. Mizacı sayılmaz ve sanatı bilinmez. Ey efendiler onu açıklayınız, zira onu çözmekte bilgili kişiler bile aciz kalmıştır.

Ahmedî'nin bu lugazına Habeşizade'nin cevabnamesi:

يا عين الافاضل انت شمس	يا عين الافاضل انت شمس
نثرت جواهر اللبات لغزا	نثرت جواهر اللبات لغزا
اعينك بالثاني من عيون	اعينك بالثاني من عيون

Ey ileri gelenlerin gözü, sen güneşsin! Ufuk hergün senden ışıklanır. Sözü tatlı, manası ince akıl cevherlerini lugaz olarak saçtın. Nazarlardan yüce ayetlerle sana sığınırım, zira nazarın gerçek olduğundan söz etmişsin. (İnce, s. 201-202)

⁹¹ Cafer Mum, "Sebk-i Hindî", *Türk Edebiyatı Tarihi*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., İstanbul 2006, C. II, s. 389.

Meclis-i bâde telh-kâm olsun
Duhter-i rez baña harâm olsun

Açmasun mey-fürûş dükkânı
Şerbetile deli itdi yârânı

Basmasun düz ayağı mey-hâruñ
Kâsid olsun metâ'ı hammâruñ

Olmazuz anuñile hem-sohbet
Almazuz satmasun bize hikmet

Sahn-ı hum-hâneye düşüb âşûb
Ser-nigûn ola câm u hum menkûb

Zarf-ı lağv ola sâgar-ı mînâ
Şîşeler hemçü lafz-ı bî-ma'nâ

Murg-ı dem-beste gibi bülbüleler
İtmesün birbiriyle kulkuleler

Eylesün bâd-ı fitne hâne-harâb
Açmasun gözlerini bir de habâb

Zevrak u bat garîk-i bahr-ı 'adem
Hîk-i pür-bâd ola kedû pür-gam

Hasret-i bâde ile ser-hoşlar
Gözlerinden akıtsun âteşler

Mey-gede hâsılı harâb olsun
Meste itdiklerini hep bulsun⁹²

⁹² Topal, *age.*, s. 425.

Vahdetnâme'de şair, sakiye içkiden vazgeçmesi ve insanları vazgeçirmesi hususunda nasihatlerde bulunur. Şaire göre saki artık inadı bırakıp içki dağıtmaktan vazgeçmelidir. Saki sevgili ya da mürşit olmak bir yana insanları yoldan çıkaran biridir. İçki dağıtarak şaşkınların şaşkınlıklarını artırmakta, insanların aklını alıp onları deliye döndürmektedir.⁹³

Sende ey sâkî gel 'inâd itme
Gör geçür meclisi sürüb gitme

Câm-ı billûrî eyleme kan-zil
Dürd-i peymâna eyle pâ-der-gil

'Aklın alma bir iki mağbûnuñ
Girme kanına nice mecnûnuñ

Nice dîvâne olmasun mey-hâr
Ay başıdur piyâle-i ser-şâr

Mâl-i hûlyâ me'âl-ı zevk-i kadeh
Hâsılı hâsıl-ı hesâb-ı ferah

Meclis-i bâdede karâbe-i mey
Hatt-ı câmdan okur hikâyet-i key

Pey-be-pey 'âdetüñ egerçi 'atâ
Çîn-i pîşânî mezhebiñde hatâ

Nehr-i sâ'il yanuñda 'ayn-ı harâm
Hürmetüñ gördi rind-i dürd-âşâm

Gam-zidâyî saña tabî'atdur
Dil-nevâzî sirişt ü hasletdür

⁹³ Sakinamelerde, meclise neşe ve canlılık veren sakinin görevi içki dağıtmaktır. Sevgilinin yerini tutar veya bizzat sevgilidir. En önemli özelliklerinden biri güzelliğidir. Aşık, bazen içkiden değil sevgilinin güzelliğinden sarhoş olur. Hızır veya aya benzetildiği olur. Tasavvufi şiirde ise mürşittir (Rıdvan Canım, *Türk Edebiyatında Sakinameler ve İşretname*, Ankara 1998, s. 14) Sakinamelerde sakiye sesleniş genel anlatım tekniklerindedir (Metin Akkuş, *Klasik Türk Şiirinin Anlam Dünyası, Edebî Türler ve Tarzlar*, Erzurum 2006, s. 219)

Öz babañ da olursa pîr-i mugân
Kan yalaşma birâderüñ rindân

Ayağuşla o halkaya girme
Çehre sür her birine yüz virme

Bâde-i telhi itme der-sâgar
Mey-perestâna türüş-rû göster⁹⁴

Şairin musikiye karşı tavrı da içki ve içki meclislerine karşı aldığı tavırdan farklı değildir. Ahmedî'nin musiki hakkındaki eleştirilerini döneminde yaşanan tartışmalarla birlikte değerlendirmek gerekir. 17. yüzyılda IV. Murad (*salt.* 1623-1640) dönemi vaizlerinden Kadızade Mehmed Efendi (ö. 1635) ile dönemin tanınmış halveti şeyhlerinden Abdulmecid-i Sivasî (ö. 1639) arasında başlayan ve sonrasında muakkipleri tarafından devam ettirilen Kadızadeliler Hareketi önce fikrî seviyede tartışmalarla başlamış, sosyal ve dinî hayatın yanında devletin ana kurumlarını da etkisi altına alacak şekilde gelişme göstermiştir. Kadızade Mehmed Efendi ile Abdulmecid-i Sivasî arasındaki tartışmaların başlıca konularından birini de zikir ve musiki konularını da içine alan tasavvufî düşünce ve uygulamalarla ilgili meseleler oluşturmuştur.⁹⁵

Ahmedî'nin *Vahdetnâme*'de musiki hakkında dikkat çekecek derecede görüş belirtmesinde bu tartışmaların etkili olduğu düşünülebilir. Şair eserinin 641-676. beyitlerinde otuz beyti aşkın bir şekilde bu konuda görüş belirtir. Şaire göre kulak musikiye düşkünlüğü ile küfre yaklaşmış olmaktadır. Bilge kişi musikiden uzak durmalı, kulağını ilim ve hikmete açmalıdır.⁹⁶ Ahmedî, çeng, rebab, tanbur, musikar, kaval, ney, kudüm, tablek, def, santur, ud, kanun, erganun gibi çeşitli musiki enstrümanlarını sıralayarak her biri hakkında çeşitli benzetmelerle olumsuz görüş belirtir. Başta Mevlevilik olmak üzere tasavvuf musikisinde önemli bir yeri olan ney hakkında şair şu şekilde bir benzetmeyle fikrini ortaya koymaktadır:

El uciyla tutar neyi neyzen
Eylemez anı gerçi zîr-efken

⁹⁴ Topal, *age.*, s. 427-428.

⁹⁵ Mehmed Efendi, aklî ilimlerin tahsili, türbe ve kabir ziyareti, cemaatle nâfile namaz kılınması, tütün ve kahve içilmesi ve musafaha konularında olduğu gibi ezan, mevlid ve Kur'ân'ın makamla okunması, sema ve devranı da bidat ve haram saymıştır. Abdulmecid Sivasî ise söz konusu meselelerde genellikle müsamahalı davranmıştır (Semiramis Çavuşoğlu, "Kadızadeliler", *DİA*, C. XXIV, s. 100-101).

⁹⁶ Topal, *age.*, s. 251.

Râst-hemdem degildüğün iş'âr
Eylemez mi nigâhı düşmen-vâr

Bî-meâl olduğın zarîfâne
Gösterür barmağıla yârâna

Göz ucıyla bakup ider iğmâz
Cünbişi hod 'alâmet-i i'râz⁹⁷

Eserin münacat içerikli bölümünde ise günahının çokluğundan bahsederken zamanla musikiye itibar ettiğinden yakınır:

Saldı âvâz-ı 'ûd u çeng ü rebâb
Her nefes sem'ime benüm sîmâb
Ger mü'ezzin vireydi bâng-ı e-ân
Nağme-i bezm iderdüm anı gümân⁹⁸

Bir halvetî olan ve Niyazî-i Mısırî'ye intisap eden Ahmedî'nin musiki konusunu helal-haram noktasından ele alması ve bu konuda Halvetilerle büyük tartışmalarda bulunan Kadızadeliler'e yakın görüşler serdetmesi dikkat çekicidir.⁹⁹ Zira bilindiği gibi Halvetîlikte musiki önemli bir yere sahiptir.¹⁰⁰ Bütün bunlara rağmen Ahmedî'nin musikiye karşı takındığı

⁹⁷ *age.*, s. 252.

⁹⁸ *age.*, s. 421.

⁹⁹ Katip Çelebi, dönemin belli başlı tartışma konularına değinirken *teganni*, *raks* ve *sema*, *tasliye* ve *tarziye*, *tütün*, *kahve* vb. konularda yapılan tartışmalara dair görüşlerini de dile getirmiştir. Katip Çelebi, musiki hakkında "yüce şeriatla bu yolda yasaklar bir hikmete dayanır. Aslı budur ki nağmeler, önceden söylendiği gibi, mutlaka ruhlara ve bedenlere tesir edip, ruhu ve bedeni tahrikte büyük tesiri olduğundan hükema [hakimler] şöyle demiştir. Bir kişinin ki ruhu nefsinin yenmiş ola, gönlünü arıtma ve riyazet ile emmâre nefsinin ezip, beden ülkesinde hükümet dizginini ruh sultanının eline vermiş ola; nağmeleri ve musikarın elhanını dinlemek onun ruhunu ruhaniyata doğru yöneltmiş ola, ta ki tanrılaşmış mebde-i evvelin nitelikleriyle vasıflanır ve derinden arzulanmaya şevk verir.

.....

Amma bir kimsenin ki nefsi ruhunu yenmiş olup emmâre nefsi hükmünü yürüte, nağmeleri dinlemek onun nefsinin hayvani arzular tarafına öyle tahrik eder ki dertli insan bazen aşıkane bir beyit dinleyerek heva ve hevesin alçak basamaklarına doğru uçar gider, haberi olmaz.

İmdi teganni konusunda zarar ile yarar bir araya toplandı. Haslar hasına yararlı, lakin kamuya manevi zararı üstün olduğu için; yüce şeriat usulüne göre, bir konuda tehlike ile ibâha bir araya gelse, tehlike tarafının üstün tutulması temel kaidedir. Bu temele dayanarak yüksek tabakanın yararlanmasına bakmayıp kamuyu zarardan korumak için yasak kılındı. Kamuya gerek olan yüce şeriatla uymaktır. (Katip Çelebi, *Mizânü'l-Hakk fî İhtiyârü'l-Ehakk*, Ter. Orhan Şaik Gökyay/Süleyman Uludağ, İstanbul 2008, s. 30)

¹⁰⁰ Halvetîlikte haftanın belli günlerinde tekkelerde cehrî olarak topluca icra edilen darb-ı esma, devran, hadra adlı zikirler yer almakta; devranda ilahiler okunmaktadır. Oturarak bir halka oluşturan müridler, zikre ayakta devam eder, daha sonra da devrana başlarlar. Zikir yapılırken musikiye de önem verilir ve başta ney, kudüm ve def olmak üzere çeşitli musiki aletleri kullanılır. Hatta bundan dolayı kendilerine karşı çıkan bazı âlimlerin itirazlarını reddetmek için Halvetîler devrani savunan eserler yazmışlardır. (Süleyman Uludağ, "Halvetiyye", *DİA*, XV, 394) Rivayete göre Mevlevîliğe sıcak bakan Niyazî-i Mısırî, talebelerinden Mehmed Dede'ye *Mesnevî*'den bazı beyitler okuyarak şerh eder, hangi makamlara işaret ettiğini anlatır, dervişlerini de mevlevîhaneye göndermiştir. Dahası

tavrı anlayabilmek için, tarikat mensuplarının, zaman zaman tarikatları ile mezhepleri arasında bir tercih yapma durumunda kaldıkları yönündeki tespitler¹⁰¹, Ahmedî'nin tavrını anlamakta yardımcı olabilir. Süleyman Uludağ, musiki hakkında mezheplerle tarikatlar arasında görülen çatışmayı şu şekilde dile getirir: ...*Mesela Hanefî mezhebinde bulunan kimselerin, tarikatları icabı bu mezhebin müzik hakkındaki görüşünü benimsemelerine engel teşkil etmiştir. Bu gibi durumlarda umumiyetle mezhep görüşleri terk edilerek, tarikat görüşleriyle amel edilmektedir. Bu ise tarikat-şeriat, mutasavvıf-müteşerri' çekişmesinin önemli bir kaynağı olmaktadır. Mesela Hanefî mezhebinde olan bir Mevlevî, müzik bahsinde mezhebinin görüşünden tarikatının görüşünü üstün tutmaktadır. Tasavvufla fikhın en büyük ihtilaf konusunu teşkil eden müzik bahsinde, müzik hakkındaki görüşlerine bakarak bir sufünün hangi mezhebe mensup olduğunu tayin etmek mümkün olmamaktadır. Daha ileri gidilerek denebilir ki; müzik hakkında fikhın görüşleri tasavvufî çevrelerce tamamen veya kısmen terk edilmektedir.*¹⁰² Ahmedî'nin benzer bir tercih yapma noktasında kaldığı fakat bu konuda tarikatının görüşlerinden ayrıldığı anlaşılmaktadır.

“Hace” mahlasıyla Farsça şiirler yazan Ahmedî, *Vahdetnâme*'de İran şairlerinden yalnızca Nizamî'nin adını anmakla yetinmiştir. Şairin kendi şiirini överken Nizamî'yi kendisine rakip olarak görmesi onu takdir ettiğinin ifadesi olarak düşünülmelidir.

Gevher-i nazm u nazm-ı gevheriñe

Gûş-ı rûh-ı Nizâmî reşk eyler

Ahmedî'nin İran şairlerinden Molla Camî'yi okuduğu ve bu şairden etkilendiği anlaşılmaktadır. Şair Camî'nin muammalarını açıklayan eserler kaleme aldığı gibi onun bir mektubunu da şerh etmiştir. Ahmedî, *Vahdetnâme*'de ise şairin bir mısraını tazmin etmiştir. Aşağıdaki beytin ikinci mısraı Camî'nin bir gazelinden alınmıştır.

Bu-tereddüd hemân çü bâd-ı şimâl

قم و سر نحو قبلة الآمال¹⁰³

İsmail Belig'in bildirdiğine göre Ahmedî, çağdaşı şairlerden Vecdî (ö. 1661 ?) nin gazellerine nazireler de yazmıştır. Vecdî'nin,

bizzat mevlevîhaneyi ziyaret edip ney dinleyerek ağlar imiş (Kenan Erdoğan, *Niyâzî-i Mısrî Dîvânı*, Ankara 2008, s. 103).

¹⁰¹ Süleyman Uludağ, *İslam Açısından Müzik ve Sema*, İstanbul 2004, s. 132.

¹⁰² *age.*, s. 132.

¹⁰³ Bu mısra Camî'nin *Der-medh-i Sultân Mehmed-i Rûmî* başlıklı şiirinin ilk beytinde yer alır. Camî'nin beyti şu şekildedir:

طالب ریاک ای نسیم شمال

قم و سر نحو کعبه العشاق (*Külliyât-ı Dîvân-ı Camî*, Tahran 1385, s. 632)

Lutf-ı felek ki ellere âbı şarâb ider
 Dil-teşne-i mahabbete bahrı serâb ider¹⁰⁴
 matlalı gazeline Ahmedî, Belîğ'in üç beytini kaydettiği aşağıdaki gazeliyle nazire yazmıştır:

Devrân sirişk-i âlumı bezme şarâb ider
 Sîh-i belâda bağrumı hûnîn kebâb ider

Mi'mâr-ı kec-esâs-ı sipihre budur revîş
 Maḡmûr idince bir dili bin dil harâb ider

Bî-hûş u mest görse eger ol perî meni
 Nâr-ı cefâyı çihre-i gül-âb ider¹⁰⁵

Yine Vecdî'nin;
 Mestâne dili meclis-i rindâne getürdüm
 Bir bülbül-i şûrîde gîlistâne getürdüm¹⁰⁶

matlalı gazeline Ahmedî aşağıdaki beyitlerin yer aldığı gazelini nazire olarak söylemiştir:

Tâ çâk-ı girîbânımı dâmâne getürdüm
 Âgâz-ı ser-kârımı pâyâne getürdüm

Yüz tîr-i ciger-dûzını dilden geçürdüm
 Sad âb-ı hayât tuhfe için câna getürdüm

Hûnîn müjelerden dil-i sad-çâki gören dir
 Dâmâna güli pençe-i mercâna getürdüm¹⁰⁷

¹⁰⁴ Eşref Yanmaz, *Vecdî, Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divanının Karşılaştırmalı Metni*, AÜ, SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1995, s. 66.

¹⁰⁵ İsmail Belîğ, *Güldeste*, s. 419.

¹⁰⁶ Yanmaz, *age.*, s. 100.

¹⁰⁷ İsmail Belîğ, *Güldeste*, s. 419.

Sonuç

17. yüzyıl şairlerinden Ahmedî, devrinde ilmî ve edebî kişiliğiyle öne çıkan şahsiyetlerden birisidir. III. Mehmed'in musahiplerinden İshak Efendi'ye hocalık yaptığı için İshak Hocası diye meşhur olmuş; bir müddet Irak'ta bulunduğu için Acem Ahmed Efendi diye anılmıştır. Yaşadığı yüzyılın ünlü mutasavvıf şairi Niyâzî-i Mısrî'ye intisap etmiş ve halifelerinden olmuştur. Aynı zamanda iyi bir hattat olan Ahmedî, felsefe, mantık, hadis, tefsir ve astronomi ile de ilgilenmiş; bu konularda çoğu risale boyutunda Arapça, Farsça ve Türkçe eserler kaleme almıştır. Bu ilimlerden özellikle felsefe ve astronomi alanında döneminin önde gelen âlimlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Edebiyatla ilgili muamma ve lugaza dair teorik eserler ve şerhler kaleme alan şair Türkçe şiirlerinde Ahmedî, Farsça şiirlerinde Hâce mahlasını kullanmıştır. İran şairlerinden Nizamî ve Molla Camî'yi okuduğu anlaşılan şairin Camî'den etkilendiğini söylemek mümkündür. Ahmedî'nin tezkirelerde yer alan şiirleri bir yana bırakılırsa edebî yönünü en iyi yansıtan eseri *Vahdetnâme* adlı mesnevisidir. Döneminin revaçta olan akımı Sebki Hindî'den etkilendiği anlaşılan şair Nabî takipçileri arasında değerlendirilebilir.

Kaynaklar

- Akbayar, Nuri, "Cizyedarzade Ahmed Baheddin Efendi", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul 1977, II, 80.
- Akkuş, Metin, *Klasik Türk Şiirinin Anlam Dünyası, Edebî Türler ve Tarzlar*, Erzurum 2006.
- Altuntaş, İhramcızade İsmail Hakkı, *Niyâzî-i Mısrî, Divan-ı İlâhiyyat ve Açıklaması*, Yayın yeri yok, 2010.
- Aras, Yasin, *Ali Canip Yöntemin Eski Türk Edebiyatıyla İlgili Makaleleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), AÜ, SBE, Erzurum 1999.
- Aşkar, Mustafa, *Niyâzî-i Mısrî, Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İstanbul 2004.
- Atsız, Nihal, "İshak Hocası veya Ahmed Rızâ", *Türk Ansiklopedisi*, Ankara 1972, XX, 232-233.
- Aydüz, Salim, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, I, 119-120.
- Ayyıldız, Emeti, *Vahdetnâme*, (Yayımlanmamış Mezuniyet Tezi), CBÜ, FEF, Manisa 2001.
- Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Arifîn, Esmâü'l-Müellifîn ve Âsârü'l-Musannifîn*, İstanbul 1951.

- Beki, Kamil, *İbrahim Râkım Efendi, Vâkı'ât-ı Niyâzî-i Mısri, İnceleme-Metin*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), UÜ, SBE, Bursa 1997.
- Bilkan, Ali Fuat, "XVII. Yüzyıl Türk Edebiyatı", *Türk Edebiyatı Tarihine Bir Bakış*", Editör: M. Kayahan Özgül, Kurgan Yay., Ankara 2013.
- Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri, I-III ve Ahmed Remzi Akyürek, Miftâhu'l-Kütüb ve Esâmî-i Müellifin Fihristi*, Ankara 2009.
- Canım, Rıdvan, *Türk Edebiyatında Sakinameler ve İşretname*, Ankara 1998.
- Çapan, Pervin, *Mustafa Safâyî Efendi, Tezkire-i Safâyî*, Ankara 2005.
- Çavuşoğlu, Semiramis, "Kadızedeliler", *DİA*, XXIV, 100-101.
- [Çaylak], Mehmed Tevfik, *Kafile-i Şuarâ*, İstanbul 1290.
- Erdem, Sadık, *Ramiz ve Âdâb-ı Zurâfâsı*, Ankara 1994.
- Erdoğan, Kenan, *Niyâzî-i Mısri, Divânı*, Ankara 2008.
- Ergun, Sadeddin Nüzhet, *Türk Şairleri*, I, 294.
- Habîb, *Hatt u Hattâtân*, İstanbul 1302.
- Hasan Enûşe, *Dânişnâme-i Edeb-i Fârisî (Edeb-i Fârisi der-Anatoli ve Balkan)*, Tahran 1383.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin, vd. *Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi*, İstanbul 1997.
- İnce, Adnan, *Tezkiretü'ş-şu'arâ, Salim Efendi*, Ankara 2005.
- İsmail Belig, *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefâyât-ı Dânişverân*, Bursa 1302.
- İsmail Belig, *Nuhbetü'l-Âsâr Li-Zeyl-i Zübdetü'l-Eş'âr*, (haz. Abdülkerim Abdulkadiroğlu), Ankara 1999.
- Kara, Mustafa, *Niyazi-i Mısri*, Ankara 1994.
- Karahan, Abdülkadir, *İslâm-Türk Edebiyatında Kırk Hadis (Tercüme, Toplama ve Şerhleri)*, İstanbul 1954.
- Karatay, Halit, *Hattat Divan Şairleri*, Ankara 2008.
- Katip Çelebi, *Mizânü'l-Hakk fî İhtiyâri'l-Ehakk*, Ter. Orhan Şaik Gökyay/Süleyman Uludağ, İstanbul 2008.
- Kaş, Özcan, *Osmanlı Döneminde Arapça Sözlük Çalışmaları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), MÜ, SBE, İstanbul 2007.
- Külliyât-ı Divân-ı Câmî*, Tahran 1385.
- Mehmed Siraceddin, *Mecma'ü'ş-Şuarâ*, İstanbul 1325.
- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî, Osmanlı Ünlüleri*, (haz. Nuri Akbayar), İstanbul 1996.
- Mum, Cafer, "Sebk-i Hindî", *Türk Edebiyatı Tarihi*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., İstanbul 2006, C. II, s. 369-393.
- Oğraş, Rıza, *Esad Mehmed Efendi ve Bağçe-i Safâ-endüzu, İnceleme-Metin*, Burdur 2001.

- Onay, Ahmet Talat, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, (haz. Cemal Kurnaz), Ankara 1992.
- Osmanzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, (haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz), İstanbul 2006.
- Öngören, Reşat, “İshak Hocası”, *DİA*, XXII, 533-534.
- Özcan, Abdülkadir, “Köprülüzade Fazıl Mustafa Paşa”, *DİA*, XXVI, 264-265.
- Özfirat, Bayram, *Tokatlı İshâk Efendi'nin Nazmu'l-ulûm, Nazmu'l-le'âlî ve Manzûme-i Keydânî adlı Mesnevileri*, (*İnceleme-metin*), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), SÜ, SBE, Konya 2006.
- Özyıldırım, Ali Emre, “Sebk-i Hindî'nin Türk Edebiyatındaki Seyri Üzerine Notlar”, *Sözde ve Anlamda Farklılaşma: Sebk-i Hindi (29 Nisan 2005 Bildiriler)*, (haz. Hatice Aynur vd.), İstanbul 2006, s. 142-154.
- Rızaî, *Manzûmetü'l-Le'âlî*, İstanbul 1268.
- Şeyhi Mehmed Efendi, *Şakâyık-ı Numâniyye ve Zeylleri, Vakâyü'l-Fuzalâ*, haz. Abdulkadir Özcan, İstanbul 1989.
- Tahirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lugati*, İstanbul 1994.
- Tekeli, Hamdi, *Ahmed Gazzi'nin Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), UÜ, SBE, Bursa 1991.
- Topal, Ahmet, *Ahmedî (İshak Hocası), Vahdetnâme-i Âlem-engîz (İnceleme-Metin)*, AÜ, SBE, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2011.
- Tuman, Mehmet Nail, *Tuhfe-i Nâilî, Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri*, (haz. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı), Ankara 2001.
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 2001.
- Uludağ, Süleyman, “Halvetiyye”, *DİA*, XV, 394.
- Uludağ, Süleyman, *İslam Açısından Müzik ve Sema*, İstanbul 2004.
- Yanmaz, Eşref, *Vecdî, Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divanının Karşılaştırmalı Metni*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), AÜ, SBE, Erzurum 1995.
- Yorulmaz, Hüseyin, *Divan Edebiyatında Nabi Ekolü, Eski Şiirde Hikemiyat*, İstanbul 1996.